

ІСТОРІЯ І АРХЕОЛОГІЯ

УДК 327.323.3

ВЕРСАЛЬСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН У ПОЛІТИЧНІЙ РИТОРИЦІ КОМУНІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

О. О. Малець

*кандидат історичних наук, доцент
кафедра суспільних дисциплін та фізичної культури,
Мукачівський державний університет
м. Мукачево, Україна*

Анотація

Дана стаття присвячена дослідженню основних положень, які визначали діяльність Комуністичного інтернаціоналу на міжнародній арені та відображають візію його учасників на повоєнний світовий устрій, що був сформований Паризькою мирною угодою. Досліджено оцінки, які надавали теоретиками Комінтерну та існуючій Версальській системі міжнародних відносин та її основним принципам. Доведено, що тенденцією в розвитку міжнародних відносин після приходу більшовиків до влади в Росії стало жорстке протистояння двох різних суспільно-політичних систем.

Ключові слова: міжнародні відносини, соціалізм, ідеологія, революція.

Створений російськими більшовиками у 1919 р. на противагу II Інтернаціоналу Комуністичний Інтернаціонал проголосив себе «світовою партією революційного дії» та прагнув стати (особливо в перші періоди діяльності) свого роду штабом підготовки та здійснення світової пролетарської революції [1, с. 3–7]. Розвиваючись як централізована міжнародна структура, що об'єднувала значні маси населення у багатьох країнах, Комінтерн виступав як єдиний союз партій, що прагнув інтегрувати зусилля комуністичних партій, які б були підпорядковані загальній стратегії.

В умовах Версальської системи міжнародних відносин Комуністичний інтернаціонал задумувався своїм головним ідеологом В.Ленінін не лише як міжнародна організація комуністичних партій, але як чітко підпорядкований російським більшовикам інструмент зовнішньополітичного впливу у світі з метою реалізації «пролетарської революції». Від так теоретики більшовизму при розробці своїх ідеологічних доктрин неминуче були змушені враховувати політичну реальність, що постала після завершення Першої світової війни.

Зазначимо, що питання міжнародного устрою та взаємин Комінтерну із іншими політичними партіями та організаціями у радянській історіографії з ідеологічних міркувань носило односторонній характер. Наголос тут зазвичай був зроблений на боротьбі комуністичної Росії проти світового «імперіалізму». Крім цього повністю ігнорувалася тема ставлення міжнародного соціалістичного руху до нової системи міжнародних відносин., яка в поодиноких випадках трактувалася як «буржуазна», як зрештою, і всі політичні формації у яких при владі були не комуністи. І лише віднедавна у роботах сучасних істориків ця тема поки тільки починає вивчатися. Окремі аспекти зовнішньополітичних візій Комінтерну розглядали в своїх творах А.Ватлін [3], В. Роговін [12], О. Емельянова [7], Я. Дрбакін [5].

У даній статті розглянуто ставлення учасників Комуністичного інтернаціоналу у перші роки

(1919–1920 рр.) існування організації до Версальської системи міжнародних відносин і запропонованої нею системи міжнародних відносин.

Паризька мирна конференція, яка проходила з 18 січня 1919 р. по 21 грудня 1920 р. сформулила основні принципи взаємовідносин між державами після завершення так званої «Великої війни», що призвела до розвалу Німецької, Австро-Угорської та Російської імперій. Ці принципи лягли в основу Версальської системи міжнародних відносин. Перша світова війна змінила менталітет європейських народів. З одного боку, вона викликала посилення націоналізму, з іншого - посилила прагнення багатьох країн до колективної безпеки. Висування на перший план зміцнення безпеки в міждержавних відносинах відображало перехід від культу сили до встановлення міжнародного правопорядку, до пошуків дієвих методів захисту миру в усьому світі.

Поряд із встановленням у Росії влади більшовиків та формуванням нового III Інтернаціоналу (Комуністичного), було дано початок формуванню власного, російського бачення на новий формат міжнародних відносин. В його основу була покладена концепція революційного марксизму, запропонована теоретиком російського більшовизму В. Ленінін. Однак, в умовах повоєнної руйнації, досить швидко з'ясувалось, що революційні гасла, реалізація яких вдалася можливою в масштабі однієї держави, були неспроможними до поширення в інших країнах. Фактично опинившись єдиним урядом, який сповідував гасла побудови соціалізму у світовому масштабі, російські більшовики були змушені шукати контакти з великими державами, які, втім, не мали однозначного ставлення до нової влади у Росії. Передусім це було пов'язане вочевидь із гаслами, що озвучували більшовики. Зокрема урядовці Франції та частина уряду Великої Британії пропонували військовим шляхом скинути більшовиків. Водночас, у британському парламенті були також і ті, хто вважав за доцільне встановити дипломатичні відносини із новою владою. До цього схилилися також США.

Однією із головних причин недовіри до нової російської влади, як вже зазначалося, стали політичні гасла, які використовували більшовики. Крім того, європейські соціалісти знали про більшовицькі методи боротьби з політичною опозицією в державі, а тому не хотіли погоджуватись на співпрацю із Комуністичним інтернаціоналом. Сам же Комінтерн поступово перетворювався на зручний інструмент політичних маніпуляцій російської влади. На зовнішньополітичній арені саме йому було доручено відповідати за підготовку до проведення «світової революції». Він же повинен був згуртувати всі ліві сили на міжнародній арені та гарантувати підтримку Радянської Росії. У той же час РКП (б) залишалася провідною партією Комінтерну [6, с.5].

Комінтерн задумувався не просто як міжнародна організація комуністичних партій, а як суворо підпорядкований ВКП(б) інструмент зовнішньополітичного впливу у світі з метою реалізації «пролетарської революції». Фактично це була єдина світова комуністична партія, яка ховалася під ширмою союзу братніх партійних організацій. Кадрова політика, фінансування та забезпечення мережі Комінтерну, вироблення тактики і стратегії діяльності його національних секцій перебували в міцних руках більшовиків під пильним контролем радянських спецслужб. Згодом, із ухваленням так званої «21 умови» прийняття до Комінтерну, організація запровадила фактично військову дисципліну для членів цієї організації. Цілком очевидно, що у таких умовах Комінтерн слугував інтересам виключно російської частини організації. Красномовним можна вважати тезу, озвучену німецьким соціалістом Карлом Радеком, у якій він стверджував, що кожен учасник Комінтерну має стати російським патріотом, оскільки Росія – єдина країна, де робітничий клас узяв владу у свої руки. Слід зазначити також, що фактично від початку існування Комінтерну, його теоретики усіяко обґрунтовували своє виключне право на втручання у діяльність європейських соціалістичних партій, які входили в Комінтерн. Саме таке втручання спричиняло розкол старих європейських соціалістичних політичних сил та призвело до створення у 1920–1921 роках нових комуністичних партій у Великій Британії, Франції, Італії, Іспанії, Чехословаччині, Югославії.

В таких умовах виникали певні політичні протиріччя між національними інтересами новоствореної радянської держави і революційними цілями об'єднання комуністичних партій. Радянське керівництво було зацікавлене передусім у дипломатичному визнанні на міжнародній арені, а цілі поширення «пролетарської революції», які становили загрозу для політичних режимів у Західній Європі, суттєво ускладнювали досягнення цієї мети. Зрештою, соціалістичні уряди низки держав Центральної Європи не поспішали укладати запропонований їм більшовиками військово-політичний союз з радянською Росією, сподіваючись виторгнути цією поступкою менш важкі умови мирного договору. У цих умовах з відома США та Великої Британії до Росії відправилась спеціальна місія посланців на

чолі з В. Буллітом, що давало певну надію на дипломатичне визнання нової російської влади. В свою чергу, це потребувало того, щоб правляча в Росії парія ВКП(б) в певній мірі відійшла від ідеї поширення «світової революції». Зрештою, у кінцевому результаті це вплинуло на ухвали І конгресу Комуністичного інтернаціоналу, який відбувався у Москві у березні 1919 р.[10, с.5–7].

Відзначимо, що проблемі першопричин початку світової війни була приділена головна увага з боку учасників конгресу. Тут же стали очевидними головні відмінності від російських комуністів та європейських соціал-демократів. Останні ототожнювали інтереси робітничого класу своїх країн з зовнішньополітичними інтересами урядів своїх держав, таким чином перекладаючи усю провину за розв'язання світової війни на своїх супротивників [2, с. 29–53]. Водночас, учасники Комінтерну звинувачували у початку війни перипетії, спричинені внутрішніми тенденціями капіталізму [8, с. 54]. Комуністи звинувачували усі національні уряди, які через війну, на їхню думку, намагалися добитися «зміцнення економічної і політичної диктатури фінансового капіталу над експлуатованими і пригнобленими масами» [8, с. 77]. Поряд з цим головним завданням конгресу стало проголошення ідеї Комуністичного інтернаціоналу та проголошення його практичних цілей [4, с. 593].

Особлива увага також була звернута на досягнуті міжнародні домовленості, за підсумком яких Росія фактично «роздиралася» державами-переможницями, а на її теренах поставали нові держави. Був наведений приклад підсумків Брестського миру, коли від Росії були відторгнуті Польща, Фінляндія, Прибалтика, Україна, Закавказзя та інші території. Частина з них проголосили суверенітет.

Учасники конгресу також розкритикували «Чотирнадцять принципів» В. Вільсона, а також демократичні вимоги відмови від колоніальної політики, визнання необхідності самовизначення націй, проголошення принципу рівних можливостей, роззброєння, передачі арбітражу в спірних питаннях Лізі націй. Учасники конгресу Комінтерну переконували, що жодна із держав, що перемогли у війні не відмовиться від здобутих політичних позицій. Натомість, ці держави звинувачували у веденні так званої «таємної дипломатії», що вирішувала усі найважливіші питання за закритими дверима радою п'яти, без участі переможених і нейтральних держав. [8, с. 78].

Члени І конгресу Комінтерну стверджували, що Паризька конференція відкрито визнала необхідність анексії і контрибуцій, відкрито зневажаючи при цьому правом інших держав на самовизначення. Версальський мир був розцінений як несправедливий та такий, що створює передумови для нових воєн і зростання реваншистських настроїв з боку країн, які зазнали поразки у війні. Комінтерн засуджував держави-переможниці у підтримці білого руху в Росії, прагненні скинути більшовицький режим, а також у загостренні міжнародної ситуації, що склалася після війни. Як приклад наводились «робітничі виступи» в Угорщині, Баварії,

Словаччини. Звісно, при цьому замовчувалась безпосередня причетність більшовицького режиму до цих подій.

Заслугує на увагу також і трактування учасниками Комінтерну наявності двох систем – капіталістичної і соціалістичної, кожна з яких прагнула до свого географічного розширення. При цьому, серед комуністичного керівництва існували розбіжності з питання про мирне співіснування двох політичних систем і неминучості війни між ними. Простежувалося два підходи у поглядах на перспективи «світової революції» і можливості наступальних дій [11, л. 143, 308], під які було підведено відповідний теоретичний базис. Першу, більш помірковану позицію, займали представники більшовицького уряду в керівництві Комінтерну. Не відмовляючись, в принципі, від військової підтримки нових радянських республік на Заході, вони в той же час сформулювали тезу про необхідність мирного перепочинку на сучасному етапі. Водночас навіть у цьому випадку вони не відмовлялися від пролетарського інтернаціоналізму і готові «прийти на допомогу» у випадку необхідності. Однак, були і ті, хто був зацікавлений у необхідності революційної війни.

У цей час учасники конгресу запропонували своє бачення ідеальної міжнародної системи, яке супроводжувалось гаслами необхідності створення світової радянської республіки. В умовах існування системи, у якій економіка заснована на міжнародному плануванні, що виключає конкурентну боротьбу, а політична система формується у вигляді системи Рад, на думку більшовиків, унеможлиблювалася поява конкурентної боротьби. Від так, мали бути усунені політичні та економічні причини воєн. Водночас, питання майбутнього устрою такого утворення залишалося відкритим. Така пропозиція була співзвучною із тезами ідеолога більшовиків В. Ульянова-Леніна, який стверджував, що головною метою соціалістів є знищення державної влади [9, с. 501]. Цікаво, що інший ідеолог більшовизму Л. Троцький, не порушував проблему необхідності руйнування держави. Натомість він як і раніше дотримувався положення про державний соціалізм, додавши до нього теза про організацію пролетаріату в Ради. Згідно з Л. Троцьким, майбутня держава мала мати федеративний устрій. Такий спір, звісно, відбувався за лаштунками конгресу.

Також Комінтерном була обґрунтована теза про радянську Росію як зародок цього нового суспільства, який є оплотом світової соціалістичної революції. Відповідно, у новій міжнародній ситуації, у якій Росія була оточена «ворожими державами», усі інші комуністичні об'єднання повинні були стати на захист РРФСР та інших радянських республік. Комінтерн схвалював і радикальні, партизанські дії членів таких комуністичних партій проти урядів власних держав. У цей час було сформовано низку вимог, які мали обстоювати прихильники радянської влади в РРФСР. Зокрема, передусім більшовики вимагали від держав Антанти втручатися у внутрішні справи Росії. Наступною була вимога відкликання всіх, європейських і азійських військ

держав-союзниць, які досі перебували на території Росії. Від європейських держав-переможниць також вимагали відмовитись від будь якої прямої, або непрямой політики втручання, що могла бути вираженою у формі чи провокації або матеріальної і моральної підтримки російських контрреволюціонерів. Зрештою, була висунена вимога анулювання договорів, які вже укладені та обґрунтовують право на втручання цієї держави, російських контрреволюціонерів або сусідній з Росією країни у внутрішні справи РРФСР. [8, с. 87]. Таким чином більшовики прагнули чинити тиск на уряди великих держав, організувавши робітничий рух на підтримку Радянської Росії. Варто віддати належне, що така тактика спрацювала, і відчуваючи тиск «знизу», уряди країн Антанти змушені були вивести війська з території Росії.

В умовах нової політичної ситуації на міжнародній арені, більшовики розуміли, що обійтись без західної допомоги у економічно-промисловій державі їм не вдасться. Тому їхня увага була прикута до індустріально розвинених Німеччини, великої Британії та США. Попри критику урядів цих держав, Комінтерн не ставив конкретних завдань, що полягали у необхідності здійснення комуністичної революції у цих державах. Натомість, до «завдань» робітничого руху була міфічна «боротьба з насильницьким імперіалізмом». Поряд з цим, найбільш надійним союзником у зовнішній політиці радянської Росії визнавалися робітничий рух в Європі і національно-визвольний в Азії.

Під час розгляду міжнародної ситуації у візії Комінтерну, важко оминати проблему єдності міжнародного соціалістичного руху, яка на відміну від проблеми національної, активно обговорювалася учасниками I конгресу Комінтерну. Зокрема, була акцентована увага на тих незначних політичних досягненнях, які мали соціалісти з II Інтернаціоналу у Лондоні, учасників конгресу у Берні та й зрештою самого Комінтерну. Зауважимо, що у цей період загострилася боротьба за першість в міжнародному соціалістичному русі. Далися в знаки також ідеологічні відмінності, які в певній мірі існували до початку війни. Зокрема, учасники конференції у Берні схилилися до формування нового повоєнного устрою у дусі «Чотирнадцяти пунктів», запропонованих В. Вільсоном. Зокрема, усі питання міжнародного регулювання, в тому числі і питання про колоніях, передбачалося передати в компетенцію Ліги Націй, яка, на думку соціалістів, була міжнародною організацією, що підконтрольна національним парламентам, а не урядам. Поряд з цим, учасники конференції порушували питання свого ставлення до нової влади у Росії, яка була сформована внаслідок військового перевороту. Цілком імовірно, що засуджуючи російський терор та червоний імперіалізм, європейські соціалісти намагалися убезпечити власні держави від повторення радянської моделі реалізації соціалістичних ідей на практиці. Однак, резолюцію, яка б засуджувала радянську модель не було ухвалено передусім через протидію так званих «центристів». На практиці соціалісти у своїй більшості відмовилися від революційних постулатів та

пішли на угоду і демократичними урядами своїх держав. Так відбулося зокрема у Франції та Великій Британії. Їхні ідеологічні вподобання дедалі більше нагадували погляди ліберальних кіл тогочасних суспільств. Це сприяло і встановленню певного виду взаємної довіри між урядами держав та представниками соціалістичних рухів. Зокрема, представників від Бернської конференції було запрошено до участі у роботі окремих комісій Паризької конференції.

Загалом, фактично під час проведення I конгресу Комуністичного інтернаціоналу наочно була продемонстрована різниця між теоретичними положеннями, задекларованими більшовиками, і їх реальною зовнішньою політикою маневрування і угоди з демократичними урядами. Теоретики радянського більшовизму критикували Версальську систему, стверджуючи, що вона є «імперіалістичною» та джерелом імовірних нових військових конфліктів. Поряд із запереченням демократичних принципів нової системи міжнародних відносин, більшовики пропонували власну систему «ідеального» світоустрою, що був ототожнений із створенням світової радянської республіки. Такий підхід кардинально суперечив новим принципам західної соціал-демократії, яка у своїй більшості розділяла задекларовані у «Чотирнадцяти пунктах» В. Вільсона принципи міжнародних відносин.

Самі ж більшовики у момент проведення Паризької мирної конференції не могли відмовитись від можливості революційних воєн. Натомість, вони робили ставку на внутрішні сили революції в західних країнах пояснювалася досить сильним революційним рухом в Європі. Незважаючи на те, що цілі та мета західних і російських комуністів збігалися, спостерігалися тактичні розбіжності. Для західних комуністів – вони полягали у потребі потенціалу радянської армії у насадженні соціалістичного устрою, натомість у самій Росії, більшовики поступово відмовлялися від тактики експорту революції. Вони потребували міжнародного визнання та визначали головним завданням збереження Радянської Росії. Створення Комуністичного Інтернаціоналу диктувалося бажанням більшовиків взяти світовий робітничий рух під свій контроль і одночасно прагненням радянського уряду відсторонитися від ідей «світової революції». Ці цілі передавалися у відання Комінтерну. Після невдач революційних виступів в Європі на перший план для радянського керівництва вийшла практичне завдання - політика

«мирного співіснування» і економічного співробітництва СРСР із західними державами. Комінтерн ж продовжував орієнтуватися на руйнування Версальського світопорядку, але реально все більше перетворювався на засіб тиску на великі держави в інтересах радянської зовнішньої політики. Радикальні погляди лідерів комунізму на проблеми міжнародних відносин з роками ставали все більш помірними, а радянський уряд декларував прихильність до мирних способів ведення зовнішньої політики.

Список використаної літератури

1. Адібєков Г.М., Шахназарова Э.Н., Шириня К.К. Организационная структура Коминтерна (от конгресса к конгрессу) // История Коммунистического Интернационала 1919–1943: Документальные очерки. [Отв. ред. А.О. Чубарьян]; Ин-т всеобщей истории. Москва: Наука, 2002. – 413 с.
2. Алексеев Г. М. Политические партии и движения России. Документы и материалы : учебное пособие / Г. М. Алексеев. — Москва : Издательство МГУ, 2001. – Т. 1. – Кн. 1. – 258 с.
3. Ватлин А. Ю. Коминтерн: Идеи, решения, судьбы / А. Ю. Ватлин. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССНЭН), 2009. – 374 с.
4. Второй Конгресс Коминтерна. Июль-август 1920 г. М., 1934.
5. Драбкин Я. С. Идея мировой революции и ее трансформация // Коминтерн и идея мировой революции: Документы. – Москва, 1998. – С. 3–68.
6. Елизаров Н. В. Коммунистический интернационал и ВКП(б). Москва, Ленинград: Государственное издательство, 1926. 80 с.
7. Емельянова Е. Н. Революционная война или мирное сосуществование? К истории Коминтерна (1919–1923 гг.) / Е. Н. Емельянова. – Коломна : Посад, 2002. – 237 с.
8. Коммунистический Интернационал в документах. 1919–1932 / ред. Б. Кун. – Москва : Партийное издательство, 1933. — 1022 с.
9. Ленин В. И. Тезисы и доклад о буржуазной демократии и диктатуре пролетариата / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. — Москва : Политическая литература, 1981. – Т. 37. – 748 с.
10. Первый конгресс Коминтерна. Март 1919 г. / Под редакцией Е. Короткого, Б. Куна и О. Пятницкого. Москва: Партиздат, 1933. – 285 с.
11. РГАСПИ. Ф. 495. Оп. 18. Д. 2.
12. Роговин В. Власть и оппозиции / В. Роговин. М.: Товарищество «Журнал «Театр», 1993. – 400 с.